

DUITSLANDS ROL IN DE WERELD. EEN ONDERZOEK NAAR IDENTITEITSPERCEPTIES IN HET DEBAT OVER DE DUITSE BUITENLANDSE EN VEILIGHEIDSPOLITIEK SINDS 1990

Sinds de val van de Berlijnse Muur en de nationale hereniging van Duitsland is de vraag naar de rol van het 'nieuwe' Duitsland een onderwerp van discussie. Welke morele en politieke ijkpunten zou het land moeten volgen in de bepaling van zijn buitenland- en veiligheidsbeleid? Welke lessen dient het herenigde Duitsland uit zijn geschiedenis te trekken? Deze vragen spelen met betrekking tot de rol van Duitsland in Europa en met betrekking tot de trans-Atlantische gemeenschap. Deze vragen spelen ook rond de Duitse veiligheidsbeleid na 1990. Fel was het debat over de rol die Duitsland op zich zou moeten nemen in de Golfoorlog van 1990/91, de oorlogen in het voormalige Joegoslavië, de strijd tegen het internationale terrorisme na elf september 2001 en de oorlog in Irak.

In tegenstelling tot veel, op traditionele theorieën in de internationale betrekkingen gestoelde, verwachtingen, werd het herenigde Duitsland in 1990 niet een nieuwe *Machtsstaat*. Het herenigde Duitsland bleef - en blijft - in veel opzichten kenmerkende eigenschappen van de 'oude' Bondsrepubliek behouden, zoals de hang naar multilaterale politiek, een pro-Europese instelling en een aversie tegen traditionele machtsbeleid.

Constructivistische theorieën claimen dat om de buitenlandse politiek van een land te begrijpen, men moet onderzoeken welke rol de buitenlandse politieke elite als 'gepast' voor het land ziet. Dit hangt weer af van de perceptie op de buitenlandse politieke identiteit van Duitsland die deze elite heeft. Aangezien een identiteit relatief stabiel is, verklaart dit waarom de buitenlandse politiek van het herenigde Duitsland, zeker in de eerste jaren, in zoveel opzichten gelijk bleef.

Net als elke vorm van collectieve identiteit is de buitenlandse politieke identiteit in Duitsland echter ook een *contested identity*; er zijn – in hoofdlijnen - meerdere identiteiten of denkstromingen die in het publieke debat naar voren komen. In Duitsland zijn dat er drie: postnationalisme, realisme en multilateralisme.

De eerste denkschool, het postnationalisme, meent dat het herenigde Duitsland niet anders mag zijn dan het ideaalbeeld van het oude West-Duitsland: een land dat machtsbeleid afgezworen heeft en een vredesbeleid voert, streeft naar een verenigd Europa waarin de nationale staten geen rol meer spelen, en een land dat samen met de VS een waarden gemeenschap vormt waarin mensenrechten en democratie voorop staan. Door de oorlogen in het voormalige Joegoslavië, de moeizame Europese integratie waarin veel Europese landen hun nationale belangen niet opzij wensden te zetten, en de steeds problematischere verhouding met de Verenigde Staten wijzigt het postnationale zelfbeeld aanzienlijk vanaf 1990. Geleidelijk gaat men accepteren dat ook in de EU Duitsland vooralsnog een nationale staat blijft. Gezien de pro-Europese koers die het land blijft voeren, ondanks de nationale tendensen in andere Europese landen, ontstaat – paradoxaal genoeg - binnen het postnationale discours zelfs een zekere mate van nationale trots op het land. Een andere significante verandering is dat het beeld van de VS zeer negatief wordt. De 'oorlogszuchtige' Verenigde Staten vormen in toenemende mate een tegen-identiteit, iets waar men zich tegen afzet. Bijzonder significant is de veranderde opvatting over militair geweld. Waar het postnationalisme anno 1990 zeer pacifistisch was, verandert dit door de oorlogen en de mensenrechtenschendingen in Bosnië en Kosovo. Een Duitse *Friedensmacht* mag, zo menen postnationalisten in 2003, niet langer militair afzijdig blijven als

mensenrechten massaal worden geschonden. De les die men uit de geschiedenis heeft getrokken verandert van 'Nie wieder Krieg' in 'Nie wieder Auschwitz'. Vanwege zijn problematische verleden op dit gebied mag Duitsland nooit meer accepteren dat mensenrechtenschendingen plaatsvinden.

De tweede denkschool, het realisme, is in alle opzichten de tegenstelling van het postnationalisme. Commentatoren begroeten de nationale eenwording in 1990 als het einde van een nieuwe Duitse *Sonderweg*. Ook het supranationalisme van het Europese integratieproject wordt verworpen. Duitsland moet als soevereine natiestaat zijn handelingsmogelijkheden niet zondermeer afgeven. De verhouding met de VS wordt in toenemende mate als problematisch ervaren. Vanuit machtspolitieke argumenten geldt dat Duitsland zich altijd als bondgenoot van de VS moet opstellen. De weinig coöperatieve houding van de VS en de wijze waarop dit land zijn bondgenoten negeert in belangrijke vraagstukken doet echter ook een onderstroming opkomen die pleit voor een Europese tegenmacht. Met betrekking tot de inzet van militair geweld door Duitsland pleiten realisten dat oorlog nu eenmaal een onderdeel is van de internationale politiek en dat Duitsland zich niet mag isoleren van zijn bondgenoten. Indien deze meedoen aan militaire interventies in crisisgebieden, mag Duitsland niet achterblijven.

De derde en laatste stroming is het multilateralisme. Centraal in deze perceptie is de overtuiging dat Duitsland zijn naoorlogse succes en zijn uiteindelijke eenwording alleen heeft kunnen verkrijgen vanuit een principieel multilaterale instelling. Slechts door de belangen van bondgenoten mee te wegen en rekening met hen te houden kan Duitsland zijn moeilijke positie als grootste land, centraal in Europa overwinnen. Door zich coöperatief op te stellen wist het land de angsten bij buurlanden te overwinnen *en* daardoor zijn eigen belangen te behartigen in en door dit netwerk van supra-, multi en bilaterale instituties. Voor deze buitenlandpolitieke identiteit is met name de achterblijvende bereidheid van partners om op dit pad door te gaan problematisch. Het opkomende nationalisme in Europa dwingt Duitsland om zelfstandig beslissingen te nemen. Dit leidt weer tot weerstand bij buurlanden. Eenzelfde probleem doet zich voor met de VS. Voor multilateralisten is het evident dat Duitsland als economische grote mogendheid baat heeft bij een goede trans-Atlantische relatie. Het groeiende isolationisme in de VS helpt hier echter niet bij.

Op basis van ontwikkelingen binnen elke denkstroming in de jaren 1990-2003 is het mogelijk om een drietal trends waar te nemen die de Duitse buitenlandse politiek in de komende jaren zullen beïnvloeden:

1. Met betrekking tot de Europese *Finalitätsfrage* is een verschuiving waar te nemen van federalistische naar intergouvernementele idealen. Deels om pragmatische redenen (er zijn geen partners meer waar een federaal Europa mee gevormd kan worden) en deels om meer fundamentele redenen (minder wantrouwen in het vermogen van Duitsland om als nationale staat vreedzaam in Europa te functioneren) verdwijnt het ideaalbeeld binnen alle denkstromingen van een Duitsland dat voorop loopt bij Europese integratie. Men 'normaliseert' de kijk op de Duitse plaats in Europa.
2. De Verenigde Staten worden steeds minder als bondgenoot ervaren. Dit proces wordt versneld door de Irak-oorlog. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in een complex samenspel van latente pacifistische overtuigingen, Europees idealisme en zorgen om het internationale recht. Het gevolg is een meer afstandelijke, rationele kijk op de Verenigde Staten. Was de VS voor West-Duitsland nog de belangrijkste bondgenoot en het land dat de voorwaarden schepte waardoor Duitsland eindelijk een

democratie kon worden, anno 2003 is de kijk op de VS aanzienlijk minder positief geworden over het hele spectrum van identiteitsvoorstellingen.

3. De meest opvallende trend in de jaren 1990-2003 is veranderde kijk op Duitslands veiligheidspolitiek. De herinneringen aan het militaristische verleden en de vermeende constitutionele belemmeringen voor een actieve Duitse veiligheidspolitiek buiten de grenzen van het NAVO-verdragsgebied spelen nog slechts een zeer ondergeschikte rol in het denken over een gepaste veiligheidspolitiek voor Duitsland. Indien er een internationaal juridisch mandaat is, is het voor alle denkstromingen evident dat Duitsland als vredesmacht, rechtsstaat 'normaal' zijn steentje bijdraagt.